

Oponentský posudek na diplomovou práci Kateřiny Halfarové „Možnosti a limity v práci psychologa u adolescentů s poruchami chování v institucích“

Diplomová práce si klade za cíl srovnat názory různých aktérů v institucích na práci psychologů v institucích, které pracují s adolescenty s poruchami chování – názory psychologů samých, jejich kolegů – dalších pracovníků instituce, a konečně názory klientů. Práce se deklaruje jako kvalitativní – miní se tím kvalitativní analýza odpovědí na otevřené otázky v dotaznících, které byly každé skupině aktérů zadány.

Práce se člení klasicky na teoretickou a empirickou část. A toto členění s sebou nese i častou nectnost: obě části jsou spíše jen položeny vedle sebe, než aby vzájemně komunikovaly. Jen v diskusi přece jen autorka místy porovnává některá svá zjištění s literaturou.

Prakticky celá „teoretická část“ (30 stran) přináší standardní nezáživný přehled literatury. Zejména obecná část o adolescenci s převažujícími citacemi z publikací učebnicového typu je zbytečná. Ani v dalších „obecně teoretických“ kapitolách často úvahy příliš nepřesahují úroveň obecně známých klišé. Tato část práce nestojí za podrobnější vyjádření, proto jen pár poznámek:

- Občas se tu objevují formulační neobratnosti (např. „mezi další rizikové projevy patří často snížený intelekt“ – s. 26, „nedostatky individuální práce psychologové vidí jako výhody skupinové práce“ – s. 54). Ale to bohužel platí pro celou práci.

- Citování Matějčka dle Šafářové (s. 27) je těžko odůvodnitelné.

- U přímých citací chybí odkazy na stránky (např. na s. 35, ale i jinde).

- Na s. 37 nechává autorka vedle sebe bez povšimnutí dvě protikladné teze Matouška (promíchané skupiny dávají větší šanci na nápravu) a Kratochvíla (osoby s podobným osudem jsou schopny si více porozumět) a nijak tento rozpor nekomentuje. Ani jinde nenajdeme vzájemné srovnání autorů, poukázání na rozdílné koncepce, na spory, polemiky. Teze jednotlivých autorů jsou jen kladeny vedle sebe. To jen zvyšuje dojem, že text jen konstatuje banality a nic zajímavého nepřináší.

- Občas od citovaných autorů zazní něco zajímavého či neobvyklého (např. Hadfield na s. 24-25, Kratochvíl na s. 38), ale není to nijak diskutováno, rozvedeno.

Snad prvními konfliktními, polemickými tvrzením jsou ta Matouškova na s. 38 – 39 (o oblibě vs. účinnosti skupinové psychoterapie v ústavech).

- V kapitole 4.5 Psycholog v instituci (s. 39 – 41) je sice uveden zdroj, celá kapitola však působí jako jeho přímá citace; přitom tak není vyznačena.

V empirické části prezentuje autorka materiál, který svým rozsahem zaslouží uznání. Vytvořila dotazníky pro 3 skupiny aktérů a podařilo se jí získat odpovědi od 16 psychologů (z 30 oslovených), od 34 pracovníků jiných profesí (z 50 oslovených) a od 35 klientů (ze 40 oslovených).

K přednostem práce tedy patří rozsah sebraného materiálu a kategorizace odpovědí založená na kvalitativní analýze. Jde však o první úroveň analýzy, jakési otevřené kódování. Totéž platí pro kvantifikaci, pokud se s ní vůbec pracuje, jde výhradně jen o absolutní četnosti. Chybí byť jen náznak vztahování kategorií k sobě navzájem.

Často se tak stává, že autorka konstatuje v jednom odstavci „respondenti vypovídají to a to“, a v dalším odstavci, analyzujícím tutéž položku či přímo kategorii, tvrdí, že „respondenti vypovídají tohle a tamto (něco jiného)“. Čtenář chápe, že to nejspíš nebyli titíž respondenti, ale často se nedozví ani to, kolik bylo kterých, a už vůbec ne, zda to má souvislost s nějakou jinou charakteristikou postihovanou v jiné položce dotazníku.

Odpovědi psychologů jsou spíše hodnoceny ze subjektivního hlediska autorky než analyzovány („nejeví se mi vhodná“, „domnívám se...“), někdy s následující argumentací, která nepostrádá přesvědčivost. Jindy však jsou vývody, které mají hodnocení autorky podepřít, hodně obecné, místy i málo srozumitelné (např. úvaha o hranicích na s. 50-51 nebo o přínosnosti a nepřínosnosti různých technik skupinové práce na s. 63, o druhé formě opory poskytované psychologem jinému pracovníkovi instituce – s. 83)

Je poněkud překvapující, zaujímá-li adept psychologické profese takto jednoznačná a do jisté míry autoritativní stanoviska. Autorka nejspíše čerpá ze své zkušenosti z praxe v Domě na půli cesty, možná ze zkušeností dalších. Je-li tomu tak, bylo by ovšem třeba, aby tyto své zkušenosti prezentovala, analyzovala a srovnala s výpověďmi respondentů explicitně.

Autorka kriticky hodnotí „konkrétní doporučení pro práci s klientem“ jako směsici, která je až příliš rozsáhlá a v čase, který mají psychologové v instituci k dispozici, nerealizovatelná. Výsledná směsice je ovšem bezpochyby dána také neurčitostí položené otázky („co se osvědčilo při individuální práci s klienty...“), kterou lze pochopit velmi různě.

Místy autorka nadhazuje zajímavé otázky – např. neznamenají výpovědi psychologů, že v individuální práci zaznívají témata, kterými se většina klientů nikdy nezabývala, vlastně to, že se tu řeší to, co potřebuje sám psycholog? (s. 53). Jenže materiál, který autorka sebrala, neposkytuje zřejmě žádné možnosti, jak získat odpověď či alespoň nějakou oporu, že taková otázka není jen zlomyslná, nýbrž nějak opodstatněná.

Autorka volí zvláštní postup, při němž jako by si neuvědomovala, že na výpovědi respondentů má velký vliv způsob, jakým je položena otázka. Autorka tedy klade velmi obecné otázky, které umožňují velmi různý způsob uchopení, (mj. se v důsledku toho obsahově překrývají: je např. obtížné odlišit „cíle“ vs. „přínosy“, „co je příjemné“ vs. „co se líbí“) a pak se zamýšlí, ale někdy také jakoby podezřívavě podivuje: proč odpovídají zrovna takto?

Tento postup by byl v pořádku, kdyby sloužil pouze ke generování otázek, které dále slouží k formulaci hypotéz, jež musí být dále ověřeny. Jenže autorka už nemá k dispozici (nebo neprezentuje) data, která by k takovému ověření mohla sloužit. Namísto toho zkouší na otázky odpovídat rovnou, „podle svého názoru“ namísto verifikace. (Srv. např. tvrzení o tom, že psychologové spolupráci s rodinou přeceňují – s. 74.)

Často také vyjádření respondentů opravuje a doplňuje, jako by jim vyčítala zkratkovitost, neúplnost a nepromyšlenost. (Např.: „... bych byla opatrná v tvrzení, že sám klient je vlastně nedostatek skupinové práce.“ – s. 64) Zeptá se respondentů na „nedostatky skupinové práce s klientem s poruchami chování“ a pak je peskuje, že to, co uvádějí jako nedostatky, jsou přece normální obtíže psychologické práce.

Dalo by se shrnout že velmi často autorka přisuzuje nedostatky odpovědím respondentů namísto svým otázkám. (Např. s. 66: Z odpovědí respondentů se podle autorky nedozvídáme, co psychologové míní plánovaným odchodem – zda jde o jeden rok či jeden den. Otázka přitom zněla: Liší se Váš způsob práce... podle zvažovaného odchodu klienta... ze zařízení?)

Autorka často formuluje problém jako „hranice, ohraničenost, potřebu ohraničenosti“ (např. na s. 63, 68, 69, 70). Není mi vždy jasné, co se tím má na mysli – např.: „Je ale otázkou jak, kdy a kdo komu se informace předávají. Opět zde narážím na ohraničenost předávání informací.“ (s. 69)

Domnívám se, že autorka měla potřebu prostřednictvím svých názorů zaujímaných stanovisek a hodnocení vyjádřit vlastní zkušenost a na jejím základě kriticky zhodnotit realitu psychologické práce s klienty s poruchami chování. Jedna z kritických linií zřejmě směřuje k tomu, že psychologové málo přizpůsobují obecné terapeutické postupy a (zejména?) cíle realitě poměrně krátkodobých pobytů a nestability (otevřenosti) skupiny a možná i povaze problémů, jimiž žijí samotní klienti. Že je ze strany psychologů přeceňováno přímé terapeutické působení speciálně terapeutických postupů a podceňováno nepřímé působení každodenní činnosti, jak je v instituci organizována. (To se v závěrečné diskusi objevuje explicitně – a zajímavě - jako protiklad mezi orientací na dlouhodobý cíl změny osobnosti a orientací na přítomnost a aktuální stav klienta. Stojí za zamyšlení, zda se skupinová dynamika při skupinové terapii nestává nutně částí oné žité přítomnosti klienta.)

Autorka ovšem bere jako realitu přímo výpovědi respondentů, poznamenané do značné míry samotnou metodou dotazování.

Z mého hlediska je nejzajímavější pasáž referující o odpovědích klientů. Místy to ale vypadá, že klienti nedoceňují pomoc psychologa proto, že vlastně nevědí, kdo a k čemu psycholog je. Skoro to vypadá, jako by předem potřebovali nějaké školení v psychologii (v psychologickém diskursu), aby začali na psychologii věřit.

V diskusi autorka konfrontuje odpovědi psychologů s literaturou a aniž je to primárně jejím cílem, ukazuje přinejmenším nejednoznačnost a místy vágnost pojmů psychologického diskursu, jako jsou např. „hranice“. Člověk, který (jako já) neprošel žádným výcvikem, si pak klade otázky: Je to falešná hra na porozumění ve společenství zasvěcenců, do něž je výcvik vstupním rituálem, přičemž vágní vymezení konceptů diskursu vzniká z neochoty (a neschopnosti) k metodologicky důsledné analýze, která by totiž tajemné pojmy demystifikovala, sekularizovala? Nebo skutečně vytváří sdílenou a nezasvěceným těžko sdílitelnou zkušenost a zároveň referenční a komunikační bázi, vůči níž mají používané pojmy zřetelný a diferencovaný význam? Neexistuje pak společná komunikační báze a tedy možnost porozumění mezi „akademickými analytiky“ a „klinickými empatiky“? Neexistuje middlegroundový diskurs, který by reprezentoval vědění o tom, v čem teprve výcvik buduje kompetenci „umět“?

Jak autorka chápe nejasnost a neohraničenost role psychologa ve vztahu k pracovníkovi (resp. možnosti řešení tohoto problému), bych i po přečtení celé práce potřeboval vysvětlit.

Autorka při všech problémech práce přece jen naznačila možné slabiny působení psychologa v instituci. Kromě zmíněných k nim patří tajnůstkářství kolem vyšetření a přizpůsobování problémů klientů psychologickému diskursu a koncepcím.

Úsměvně působí autorčin závěr, že klienti se ve svých odpovědích soustředili na své vlastní potřeby a že to odpovídá tomu, co je tradováno v literatuře: „jedinci s poruchami chování se nadměrně soustředí (správně česky soustřed'ují – M.R.) převážně na své aktuální potřeby“ (s. 128). Očekávala snad, že s ní *klienti* budou řešit vymezení role psychologů v instituci? (Samy otázky dotazníku svědčí o tom, že nikoli.)

Hezký je závěr o kouření jako zástupném problému, který umožňuje vymezit se proti instituci. Nerozumím však poznámce o náplastech v jejím závěru (s.128).

Podobně zajímavý a také z hlediska zaměření práce velmi významný je závěr o očekávání klienta vůči psychologovi v instituci: klienti podle autorky očekávají od psychologa testování,

vůči němuž jsou naladěni pozitivně, a popovídání, které považují za příjemné. Tato očekávání vyjadřují klienti explicitně. Autorka dále dovozuje, že klienti s poruchami chování jsou ze strany psychologa vystaveni ještě další rovině komunikace (a působení), která je možná nejdůležitější: dostávají zpětnou vazbu o tom, že nějaké jejich chování, v němž by oni sami nespatořovali žádný problém, jejich okolí (a společnost) za problém považuje.

Navazující úvahu o vyvažování a prolnutí vnitřních a vnějších dějů (s. 130) jsem nepochopil.

Dalším závěrem práce je úvaha o limitech daných nevyjasněností vztahů mezi psychologem a dalšími členy pracovního týmu v instituci. Formulace jsou však dosti nekonkrétní a není mi zcela jasné, jak vyplývají z dříve prezentovaných dat. (Např. jsem měl dojem, že pracovníci vyjadřují určité výhrady k tomu, že psycholog s nimi dostatečně nespolutracuje. Zde v závěru se však říká, že „pracovníci nevědí, co oni sami pro sebe a svou roli mohou či nemohou od psychologa chtít nebo očekávat“ (s. 133). Je to tedy nakonec jejich problém?) Prosím autorku, aby tento závěr v obhajobě vysvětlila či zpřesnila.

Závěr: Autorka napsala poměrně rozsáhlou práci, jejíž těžiště je v analýze empirického materiálu. Samotný nástroj sběru dat, tj. dotazníky, které sama zkonstruovala, je poměrně prvoplánový a nesofistikovaný. Oceňuji, že autorka přece jen nahlíží mnohé nedostatky toho, jak byly otázky formulovány. Na druhé straně v mnoha případech přisuzuje „nedostatečné odpovědi“ respondentům.

Na základě odpovědí respondentů, které podrobuje kvalitativní analýze, vytváří autorka kategorie, jejichž souhrn vlastně popisuje, mapuje podmínky, vztahy, očekávání, v nichž se odehrává působení psychologa v institucích. To provádí důsledně a pečlivě, ovšem bez jakékoli snahy dávat různé kategorie do vzájemných souvislostí.

Svá zjištění (tedy kategorizované výpovědi) konfrontuje především se svými názory a stanovisky, založenými zřejmě na její vlastní zkušenosti. Jen dílčím způsobem srovnává svá empirická zjištění s literaturou. Dochází přitom k některým zajímavým závěrům. Nedokáží ovšem posoudit, nakolik jsou zajímavé či objevné pro profesionály v dané oblasti. Tyto závěry však rozhodně nepůsobí jako apologetika psychologů. Z tohoto důvodu soudím, že mohou být přinejmenším podnětné pro profesní sebereflexi.

Předložený text splňuje základní požadavky kladené na diplomovou práci. Doporučuji práci k obhajobě. Z mého pohledu odpovídá její úroveň hodnocení mezi klasifikací velmi dobře a dobře.

V Praze 21. ledna 2008

PhDr. Miroslav Rendl, CSc.